

İ.Ü. İktisat Fakültesi
Maliye Araştırma Merkezi Konferansları
39. Seri/Yıl 2001

TANZİMAT DÖNEMİNDE VERGİLERE İLİŞKİN TEMEL SORUNLAR 1840-60

Yrd. Doç. Dr. Ahmet UZUN

Cumhuriyet Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Bu çalışmada Tanzimat döneminde vergilerin dağıtımından tahsiline kadar çeşitli aşamalarda karşılaşılan temel sorunlar ele alınmıştır. Osmanlı Devleti, kamu gelirlerinin en önemli kaynağını oluşturan vergi gelirlerinin düzenli olarak toplanabilmesi için bu alanda karşılaşılan tüm problemlerin üzerine gidiyor ve gerekli tedbirleri almaya çalışıyordu. Bununla birlikte vergilerde karşılaşılan problemler bir türlü giderilememiş, üstelik her geçen zaman daha da ağırlaşmıştı. Tanzimat ile birlikte söz konusu sorunların çözümü için köklü ve kapsamlı değişiklikler yapılmaya çalışıldı. Ancak düzenlemeleri uygulayan kadroların niteliksizliği ve menfaat kaybına uğrayanların direnişleri gibi faktörler reformların başarısını engellemişti. Böylece başta maliyede ve dolayısıyla vergilerde olmak üzere reformlardan beklenen sonuçlar alınamamış, rüşvet, yolsuzluk, mültezimlerin baskısı ve benzeri sorunlar eskisi gibi süre gelmeye devam etmiştir.

ABSTRACT

This study has focused on the main problems confronted in distribution and collection of taxes during the Tanzimat period. The Ottoman Empire attempted to resolve all the problems concerning the taxes as the main source of public revenues, and took appropriate measures when deemed necessary. The problems

related to the taxes, however could not be solved. Moreover some problems became more acute in the course of time. After the promulgation of the Tanzimat, the government took radical and comprehensive measures in order to solve the mentioned problems. However, reforms failed due to such factors as the lack of trained personnel and the resistance of those whose private interests were challenged. Thus, what they expected from the Tanzimat reforms, especially in the fields of finance and taxation, could not be reached. The problems like corruption, bribery, pressure of tax-farmers survived.

GİRİŞ

Tanzimat döneminin Osmanlı tarihinde müstesna bir yer teşkil ettiği yaygın kabul gören bir düşüncedir. Gerçekten de bu dönem için siyasi, mali, hukuki, ekonomik ve diğer alanlarla ilgili sayıları binlere varan çalışmanın yapılmış olması ayrı bir ilginin varlığını ortaya koymaktadır. Şüphesiz bu ilgi Tanzimat'ın oldukça köklü ve yönünü Batıya çeviren bir yenilik hareketi olmasından, bu cihetiyle de o ana kadar yapıla gelenlerden farklı bir nitelik taşımasından kaynaklanmaktaydı. İmparatorluğun uzun yıllar uğraştığı halde bir türlü halledilemeyen bir çok sorununun kısa sürede çözüme kavuşturulacağı ve memleket halkının refahının iyileşeceği ümidini yayması, yenilik hareketini geniş kitleler için önemli hale getirmiş; tüm Osmanlı tebaasının, içinde buldukları zor koşullardan kurtulmaya yönelik ümidini artırmıştı. Bununla birlikte reformların uygulamaya konulması bir çok alanda değişik problemleri beraberinde getirmiş, gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de önemli reaya direnişleri yaşanmıştır. Tanzimat reformları her nerede uygulanmışsa oradan Bâbîâli'ye şikayetler yağmıştı. Böylece Tanzimat reformları bu genel direniş karşısında bir çok alanda başarıya ulaşamamış; mevcut problemleri çözme bir tarafa bizzat yeni sorunlar bile ortaya çıkarmıştır. İşte bu çalışmada biz, söz konusu problemlerin ve direnişlerin en fazla yaşandığı alanlardan birisi olan vergileri ele almaya çalışacağız. Kullandığımız yöntem bu dönemin vergi sorunlarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz bazı belgelerden hareketle genel olarak değerlendirmek olacaktır. Vergi sorunlarını incelerken bazı ıslahat çalışmaları ve özellikle de bu amaçla yapılmış olan düzenlemeler üzerinde duracağımızı da belirtmek istiyoruz.

Tanzimat döneminde vergilerle ilgili yaşanan tüm sorunlar reformlardan kaynaklanmış değildi. Bir çok sorun daha önceki devirlerde de vardı ve Tanzimat esasen bunları ortadan kaldırmayı hedeflemişti. Ancak beklenen olmamış ve vergiye dair sorunlar artarak devam etmiştir. Bu yüzden incelediğimiz dönemdeki bir çok vergi sorununun önceden de var olduğunu, ancak bir kısım problemlerin ise bizzat Tanzimat'ın uygulanmasından kaynaklandığını belirtmek mümkündür.

Tanzimat'ın Uygulanmasından Kaynaklanan Vergi Sorunları

Tanzimat döneminde bir çok alanda kapsamlı düzenlemelere girişilmiş, ancak reformların ağırlığını mali konular oluşturmuştur. Çünkü bir çok sorunla karşı karşıya kalınmasına rağmen en ciddi sıkıntılar mali hususlarda yaşanmaktaydı. Üstelik diğer bazı sorunların çözümü de doğrudan mali durumun düzeltilmesiyle ilgiliydi. Tanzimat reformlarının başarısını Avrupa'dan sağlanacak desteğe değil, sağlam bir mali taban oluşturmaya bağlayan Osmanlı bürokratları, mali problemlerin çözümünü imparatorluğun idari ve toprak bütünlüğünü uzun dönemde sağlayabilmenin anahtarı olarak görmekteydiler (Kasaba, 1993: 49).

Tanzimat dönemi mali sorunları oldukça çeşitli ve kapsamlıydı. Devletin gelirleriyle giderleri arasındaki dengesizlik ve bunun yol açtığı bir dizi sorun yanında mali problemlerin içerisinde belki de en acil çözüm bekleyen problemler vergilere ilişkin olanlardı. Osmanlı Devleti'nin, on yedinci yüzyıldan sonra taşrada uğradığı güç kaybıyla birlikte buralardan topladığı vergilerde önemli düşüşler yaşanmıştı. Artık yerel unsurlar özellikle tarımsal hasıladan alınan vergilerin önemli bir kısmını kontrol etmeye başlamışlardı. Devlet uzun süre bu durumun devamına katlanmak zorunda kalmıştı. Çünkü özellikle sık sık yapılan savaşlarda ve genel asayişin sağlanılmasında yerel güçlerden yararlanılması bir gereklilik haline gelmişti. Tanzimat'a doğru gelindiğinde artık egemenliklerine yönelen direkt tehditleri yatıştırmayı başaran Osmanlı yönetimi taşradan toplanan vergilerden uğradığı kayıpları geri almayı ve bu sayede hazine için yeni kaynaklar yaratmayı planlıyordu. Tanzimat'ın merkezîyetçiliği bir hedef olarak belirlenmesinde ve bu hedefin özellikle mali konularda gözetilmesinde söz konusu çabanın etkisi olduğunu düşünmek mümkündür.

Merkezîyetçi anlayış vergi düzenlemelerine kesin bir şekilde egemen olmuştu. Gerçekten de vergi toplamının kolaylaştırılmasını bir hedef olarak belirleyen Tanzimat bürokrasisi ilk adımları bu doğrultuda atmıştı. Hazinesinin merkezîleştirilmesi, vergi toplamada klasik düzenin araçları yerine doğrudan maaşlı memurların atanması, yerel bir takım yöneticilerin çok değişik adlarla halktan aidat toplamalarının yasaklanması, şehir ve pazarlardan alınan vergilerin tek bir vergiye (temettü) dönüştürülmesi gibi uygulamalar artık eski düzenden kesin bir kopuşu simgeliyordu (Kasaba, 1993: 47). İlk bakışta hem halkın hem de devletin lehinde sonuçlar vermesi beklenen bu vergi düzenlemeleri kısa sürede Tanzimat'ın uygulandığı neredeyse bütün bölgelerde önemli direnişlere yol açtı. Hatta Anadolu ve Rumeli'nin bazı yerlerinde *yeni vergi uygulamalarına karşı ihtilaller* ortaya çıktı. Tanzimat, beklenin aksine reayanın vergi yükünü hafifletmemiş, kaldırılacağı vadedilen bir çok usûlsüzlüğü ve yolsuzluğu önleyememişti. Osmanlı hükümeti derhal bu durumun nedenlerini inceletmiş ve neticede bir çok

sorunun esasen Tanzimat'ın uygulanmasındaki yanlışlıklardan kaynaklandığı belirlenmişti.

İncelemeler sonucu elde edilen bilgilere göre Tanzimat'a yönelik tepkilerin en önemli nedenlerinden birisi yeni düzenlemelerin tam anlaşılabilmesiyle ilgiliydi. Yeni vergi düzeni gereğince tahsil için görevlendirilmiş olan muhassıllar, vergiye esas olan defterlerin *müteferrik ve karışık* olması nedeniyle bir *nisbet-i müsavıyye* tesbit edememiş ve bu yüzden bazı yerlerin vergileri tahammüllerinden fazla bazılarının ise az olmuştu (MM 47, 1261/1845). Bu yüzden vergilerin ağırlığı gerekçesiyle Bâbîâli'ye sayısız indirim dilekçeleri ulaşmaya başlamıştı. Örneğin Marmara adası ile Tırnovi kazası halkının söz konusu gerekçeyle yaptıkları başvuru sonucu bu yerlerin vergi miktarlarında sırasıyla 38.858 ve 936.743 guruş indirim yapılmıştı (İMV 322, 1257/1841). Aynı şekilde Tırhala sancığı kazalarının yaklaşık bir milyon guruşluk *tenzil* isteklerinin de yarı miktarıyla yerine getirilmesi uygun görülmüştü (İMV 388, 1257/1841). Bu derece yüksek miktarlarda indirimlerin kabul edilmesi gerçekten de bazı yerlerin vergilerinin gelişigüzel belirlendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim teftiş amacıyla Anadolu ve Rumeli'ye gönderilmiş olan görevlilerin aktardıkları bilgilerde var olan huzursuzluğun *taaddüd-i virgüden* kaynaklandığı ve *maslahat ve masarifça göz doldurmaya çalışan memurların tadil ve tediye usulüne riayet* etmedikleri belirtiliyordu. Aynı şekilde Rumeli'de Tanzimat uygulamalarının teftişi için görevlendirilmiş olan A.Hikmet Bey, temettüat kavramının emlak miktarıyla karıştırıldığını belirterek yapılan sayımların verilen talimatlara uygun olarak gerçekleştirilmediğini ve bu yüzden bir çok yerde olması gerekenden fazla vergi tahsil edilmek istendiğini anlatmıştı (İMV 267, 1257/1841)⁽¹⁾. Yine Tanzimat uygulamaları neticesinde vergi yüklerinin arttığını gerekçe göstererek isyan eden Niş reayasının sebep olduğu karışıklığı gidermek amacıyla bölgeye gönderilmiş olan A.Tevfik Bey de yaptığı incelemeler neticesinde bir çok bölgede emlak sayım işlemlerini gerçekleştirenlerin yanlışlıklarının önemli vergi problemlerine yol açtığını belirtiyordu. Ona göre *Tanzîmât-ı hayriyyenin hîn-i te'sîs ve icrâsında ta'yin edilen muhassıllar ve emlâk kâtibleri kendi mizâc ve tabîat ve derece-i isti'dâd ve kabiliyyetlerine göre me'mûr oldukları kazâları tahrîr etmiş ve ba'zuları da yedlerindeki ta'lîmât-ı seniyyeyi tefhîm edemediğinden Tanzîmât'tan asıl murâdın ne olduğu ahâlîye açıklanamamış ve kimisi dahi işi beğendirmek için gaddarlık tarafında bulunarak tahrîr-i emlâk ve tâhrir-i virgü hususunda ta'dîl ve tesviye usûlü bulunmadığından başka sür'atle işin bitimi için bazı mahâllerin me'mûrları maslahat hususunda tahkikat-ı icâbiyye ve tedkikat-ı lâzimenin icrâsına bakmayarak bilir bilmezi maslahat görmüş ve bu cihetle ba'zı kazaların virgüsü eskisinden fazla tertîb etmiş idi (MM 2428, 1257/1841). Lûtfî Tarihi'nde ise bazı yerlerin vergilerinin çoğalması *makbuliyyet* kazanmayı düşünen muhassılla-*

rın gittikleri yerlerde halka, o ana kadar yaptıkları tüm masrafları gizlemeden söylemelerinin, çünkü devletin bunları sahiplerine geri vereceğinin belirtilmesi üzerine, halkın buna aldanarak *masrafi beş ise on söylemelerinin* ve bu ihbarın aynen vergi olarak kaydedilmesinin sebep olduğu belirtilmektedir. Böylece halk Tanzimat'tan önce verdiğinin birkaç katı vergi talep edilmeye başlanmıştı. Hatta bu tür uygulamalar o derece ileri bir boyuta varmıştı ki, Aydın'da bir merkebi olan bir fakir bile yılda beş yüz guruş vergi vermek durumunda kalmıştı (Lütfî, 1999: 1118-19)⁽²⁾.

Meselenin ciddiyetinin farkına varan Osmanlı yönetimi bu tür istekleri belirli bir yöntem içerisinde çözüme kavuşturmak gereğini anlamıştı. Buna göre *hoşnud-i ahali ve muhafaza-yı emvâl-i hazine* anlayışıyla gerekli görülen durumlarda beşte bir ile yedide bir oranları arasında indirim yapılması karara bağlanmıştı (İMV 498, 1257/1841, İMV 267, 1257/1841). İndirimi istenen meblağ gerçekten fazla bulunulursa bunun affı *usul-i adilenin* gereği olarak görülüyordu. Ancak her türlü indirim isteğinin kabul edilmesi de söz konusu değildi. Üstelik vergilerden affedilen kısmın önceleri *fukaradan çıkan makuleden* olması nedeniyle yeni isteklerin kabul edilmesinin aşırı bir vergi açığını ortaya çıkarma ihtimalini doğurmasından endişe ediliyordu. Örneğin maliye nazırının Siroz, Torbalı, Karaabad, Balya ve sair kazalar için önerdiği yaklaşık 250 bin guruşluk indirim isteği bu gerekçeyle uygun bulunmamıştı. Dolayısıyla hem reyanın başkentte ulaşan şikayetlerinin önünü kesmek hem de yerel memurların zarar görmesini engellemek için isteklerin müşir ve defterdarlara bildirilmesi ve *hasar-ı miri ve şikayet-i ahali* hususlarının gözetilerek çözüme kavuşturulması uygun bulunmuştu (İMV 391, 1257/1841).

Vergi Tahsil Zamanına ve Oranlarına Dair Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde vergilerin tahsil edildiği zamanın uygunsuz olması yanında Anadolu ve Rumeli'den alınan vergilerin oran olarak dengeli bulunmaması Tanzimat döneminde hala çözüme kavuşturulmayı bekleyen sorunlar arasında yer almaktaydı. Gerçekten de fermanın ilanının hemen ardından yaşanan ve çoğu vergi indirimi ile halledilen problemler, vergilerde istenilen derecede ıslahın yapılması için yeterli değildi. Tüm sanayi devrimi öncesi ekonomilerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de temel vergiler ekili arazi üzerine tarh edildiği için tahsil mevsiminin de buna uygunluk arzemesi gerekiyordu. Halbuki yürürlükteki sistemde vergiler ruz-ı hızır (6 Mayıs) ve ruz-ı kasım (6 Aralık) dönemlerinde alınmaktaydı. Bu dönemlerden ilki mahsulatin olgunlaşma mevsimi idi. Diğeri ise ürünün satılıp yeni ekim için hayli paraya ihtiyaç duyulan bir dönemi temsil etmekteydi. Dolayısıyla iki dönem de tahsile uygun vakitler değildi. Üstelik taşrada bulunan memurlar, köylülerin henüz ürününü satmamış olduğu bir aşamada

kendi başlarına erkenden vergi tahsiline başlamakta bu da çiftçinin faizle borçlanmasına sebebiyet vermekteydi⁽³⁾. Tüm bu sıkıntıların giderilmesi için 1261/1845 yılından itibaren yeni bir yöntem dahilinde vergilerin ürünün elde edilmesinden sonra toplanması kararlaştırılmıştı. Tüccar ve esnaf kesiminin vergileri ise tüm yıl içerisinde taksitler halinde alınacaktı (MM 47, 1261/1845; Güran, 1989: 13-4).

Vergilerin tahsil zamanı kadar oranlarıyla ilgili olarak da önemli sorunlar bulunmaktaydı. Hatta o ana kadar vergilerde ciddi bir iyileşmenin yapılamamasında uygun bir oran (nispet-i adile) belirlenemeyişinin önemli rolü bulunmaktaydı. 1845 yılında bu konu üzerinde kapsamlı bir inceleme yapılmış ve ardından bir değişim planı hazırlanmıştı. İncelemelere göre ülkede başlıca üç vergi grubu (ziraat, ticaret ve zanaat erbabı) bulunmakta olup bunlar bazen birden fazla faaliyet (hem ticaret hem ziraat gibi) yapabilmekteydiler. Bu yüzden ticaret ve zanaatla uğraşanların kazançları tam olarak belirlenememekteydi. Ancak zirai hasılatı kayıtlı öşür vergisinden hareketle tespit etmek mümkündü. Yapılan bir hesaba göre Tanzimat dahilinde olan bölgelerden Anadolu'nun yıllık aşar hasılatı yaklaşık 48 milyon, Rumeli'nin ise 59 milyon guruş idi. Sadece aşar tahsilatı rakamlarına bakıldığında Rumeli'nin vergisinin % 10, Anadolu'nun ise % 20'ye denk geldiği anlaşılmıştı. Halbuki iki bölge de *memalik-i şahaneden* idi ve aralarında vergiler yönünden bu derece fark olması adalete uygun düşmüyordu. Bu yüzden eski usul yerine aşar dışında yıllık zirai hasılatı 1 milyar guruşa ulaşan bu iki bölgeden %15 hesabıyla vergi alınması daha isabetli olacaktı. Çünkü bu sayede hem vergi yükünde denge sağlanmış olacak hem de 144 milyon guruşa yaklaşan vergi hasılatı temin edilecekti. Bu da sadece zirai kesimden 37 milyon guruş daha fazla vergi alınması demekti. Ayrıca ticaret ve zanaatla uğraşanların da ziraat kesimi kadar kazançlarının olacağı düşünülerek bu kesimlerden de % 15 hesabıyla vergi alınması halinde yine 144 milyon civarında vergi tahsil edilmesi bekleniyordu. Neticede yeni düzenlemeyle vergi gelirlerinde anlamlı bir artış sağlanması mümkün olabilecekti. Ancak esas sorun yeni sistemin uygulanmasında ortaya çıkıyordu. Çünkü Osmanlı yöneticileri bu tip değişikliklerin özellikle yerel unsurların güçlü olduğu bölgelerde derhal karışıklığa sebep olduğunu, bu yüzden daha fazla vergi tahsili yerine hiç tahsilat yapılamaması durumuyla karşılaştığını bilmekteydiler. O yüzden tasavvur edilen yeni yöntemin önce uygun görülen birkaç yerde tecrübe edilmesi ve alınacak sonuçlara göre diğer yerlere de tatbik edilip edilmeyeceğinin kararlaştırılması uygun bulunmuştu. Seçilen bölgeler değişikliğin planlandığı yıl için Tanzimat dahiline alınacak olan Rumeli'de Yanıya, Anadolu'da ise Erzurum ve Diyarbakır eyaletleriydi (MM 47, 1261/1845)⁽⁴⁾.

Vergilerde getirilmesi düşünülen yeni değişikliklerin başarıyla uygulanması her şeyden önce vergiye tabi üç sınıfın kazançlarının gerçek seviyesiyle orta-

ya çıkarılmasına bağlıydı. Bu amaçla bir sayım taslağı numunesi hazırlanarak ona göre pilot bölgelerde sayım işlemlerinin gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Söz konusu numuneler, kâr ve neması olmayan şeyler dışında herkesin kazanç sağladığı bağ, tarla, bostan, değirmen ve bunun gibi gelir kaynaklarının yıllık hasılatını, tüccar ve esnaf sınıfının senelik kazancını, çiftçilerin yılda ne miktar ve ne cins öşür verdiklerini ve vergi ödemeyenlerin sayısını etraflı olarak belirlemek amacıyla maliye hazinesi tarafından tanzim edilecekti. Bundan sonra izlenecek yol şu şekilde olacaktı: Numuneleri alan defterdar ve müşirler kaza ve bağlı eyaletlerde bulunan kaymakam, müdür ve aza gibi görevlileri toplayarak onlara düzenlemenin gerçek amacının herkesten hâl ve tahammülüne göre vergi almak ve böylece memleketin imarının sağlamak olduğunu; kazancını gizleyenler olur ise ortaya çıkarılması halinde şiddetli cezaya çarptırılacağını anlatacak ve onların da bunu halka duyurması istenecekti. Ardından her kaza müdürü, köylerin imam (gayrimüslim köylerde papaz), muhtar ve kocabaşlarını toplayıp onlara görevlerini izah edecek ve ziraat müdürleri nezaretinde tahrir işlemine başlanacaktı. Tahrir işlemi sonucu hazırlanan defterler mühürlendikten sonra eyalet müşir ve defterdarlarına gönderilecek ve onlar vasıtasıyla da derhal maliye hazinesine iletilecekti. Sayım işlemi usulsüzlüklere meydan vermemek için görevli tüm memurlar her aşamada gizli ve açık denetim yapacaklardır. Buna göre bir köyün sayım defteri geldiğinde kaza müdürü derhal o köye gidip tahrir işleminin ne ölçüde doğru yapıldığını inceleyecek; şayet her hangi bir yanlışlık tespit edilirse defterlerde gerekli düzeltmeler yapılacaktır. Bütün yerlerin sayım işlemi bittikten sonra maliye hazinesinde oluşturulan bir *kalem* bünyesinde gelen defterler yeniden yazılıp nüfus defterleriyle karşılaştırılacak ve ardından toplam kazancı gösteren bir özet hazırlanacaktır. Bu özet ekseninde Meclis-i Vâlâ'da görüşmeler yapıldıktan sonra yeni vergi oranı kararlaştırılacaktır. Oranın belirlenmesinde mevcut masraf düzeyinin toplam temettüata bölünmesi esas alınacaktı (MM 47, 1261/1845). Şüphesiz bu yöntemde devlet yöneticileri uygun bir oranla temettüattan, harcamaları karşılayacak kadar vergi alınacağını düşünüyordular.

Yeni yöntemle göre adil bir vergi oranına ulaşılması halinde temettüat defterlerinin bir suretiyle yeni oran üzerinden herkese isabet edecek vergi miktarını gösteren defterler, hazine tarafından müşirlere oradan da sırasıyla kaymakam ve müdürlere iletilecekti. Vergilere *fesat* karışmaması için de halka matbu makbuz senetleri verilecekti. Ayrıca her sene tahsil döneminden birkaç ay önce vergi mükelleflerinin durumlarında ve mal varlıklarında ortaya çıkacak değişiklikleri belirleyip gerekli düzeltmeleri yapmak amacıyla önceki sayıma tatbiken yoklamalar yapılacaktı. Tüm bunlara ilaveten özellikle kaza müdürlerinin yolsuzluklarını önlemek için onlara maaş bağlanması, tahsil mevsiminin mahsul vaktine göre ayarlanması ve yeni yöntemin başarısının memurların görevlerini layıkıyla yap-

masına bağlı olduğu düşüncesiyle tüm görevlilere uyarı yazılması kararlaştırılmıştır (MM 47, 1261/1845).

Osmanlı yönetimi yeni usulün uygulanacağı yerlerde cari yılın vergilerinin aksamaması için bazı tedbirler almıştı. Çünkü yeni yöntem gerekçesiyle halkın vergilerini ödemede *ağır* davranması mümkün olabilirdi. Bu yüzden yeni usulün 1262/1846 yılından itibaren uygulanacağını reyaya anlatılması, 1261/1845 senesi vergisinin ise eski şekliyle toplanması sağlanacaktı. Yeni usulün uygulanacağı pilot bölgelerde ise sayım ve oran tespitinin vakit alacağı düşünüldüğünden 1261/1845 yılının ürün hasat zamanında vergilerin peşin olarak toplanması, ileride sayım işi bitip herkesin ödeyeceği vergi belli olunca alınan fazlaların iadesi, eksik tahsilin ise tamamlanması temin edilecekti⁽⁵⁾. Son olarak uygulamanın, Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre sonra ortaya çıkan halk hareketleri gibi uygunsuzluklar doğurması halinde gerekli askeri müdahalenin yapılabilmesi için bölgede görevli olan müşirlere ve diğer yetkililere tahrirat gönderilmesi kararlaştırılmıştır (MM 47, 1261/1845).

Burada anlatılan tarzda ana gayesi vergilere çekidüzen vermek olan düzenlemelere Osmanlı tarihinin her aşamasında rastlanmaktadır. Ancak bu tür reformlar ya onları tatbik edenlerin sebep olduğu karışıklıklar, ya halka tam anlatılmasının ortaya çıkardığı tepkiler ya da vergi tahsil işlemlerinde doğurabileceği sıkıntılar nedeniyle genellikle başarıya ulaşamıyordu. Nitekim vergilerde adaletsizliği önlemek için vergi dağıtımının hane esaslı yerine iktisadi güce göre yapılmasını sağlamak amacıyla imparatorluğun büyük bir kesiminde 1844 yılında temettuat sayımları gerçekleştirilmiş; bunun sonucunda vergilerin hem kişiler hem de bölgeler arasında önemli farklılıklar gösterdiği belirlenmiş, ancak bölgeler itibariyle geniş çaplı bir ayarlamamanın getireceği sıkıntılardan kaçınılarak durumun devamına göz yumulmuştu (Güran, 1989: 13).

Vergi Yükünün Dağılımı ve Vergi Dışı Aidatlarla İlgili Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde vergilere ilişkin en yaygın şikayet alanlarından birisi de vergi yükünün haksız dağılımı ile halktan düzenli biçimde *kanunsuz* aidatlar alınmasıydı. Gerçekten de bu tip olaylar ülkenin her tarafında oldukça yaygınlık kazanmış hatta *adet ya da alışkanlık* haline gelmişti. Osmanlı köylüsü için son derece olumsuz koşullar yaratan ve onların vergi yüklerini artıran bu tip uygulamalar, Bâbîâli tarafından da pekala biliniyordu ve bu yüzden Tanzimat reformlarının ana amaçlarından birisini vergi yükünün ekili araziden şehirli üreticiye kaydırılması oluşturmuştu (Issawi, 1980: 353). Aslında Osmanlı yönetimine göre vergilerin genel olarak halka getirdiği yük tahammül sınırını kesinlikle aşmıyordu. Sıkıntı, verginin haksız dağıtılmasından kaynaklanmaktaydı. Buna göre ağır

olmayan vergiler eşitsiz dağıtılınca yoksul insanlara çok iktidar sahibi olanlara ise az vergi düşüyordu. Belgelerde yer alan ifadeyle *taşralarda olan virgünün suret-i tevziinde muhtar ve kocabaşılar ve sair nüfuz sahibi kimseler yükün ziyadesini fakara üzerine tahmil eylediklerine kanaat etmeyerek köy masarifi namıyla karyeler üzerine hilaf-ı nizam olarak bir çok akçeler tarh ve tevziyle ahaliye türlü gadirler* etmekteydiler (MM 910, 1277/1860-61)⁽⁶⁾. İlk bakışta bu dengesizlik sıkıntının tek kaynağı gibi görünmekteyse de Osmanlı köylüsünün vergi yükünü artıran tek sebebin bu olmadığını özellikle belirtmek gerekir.

Sanayi devrimini gerçekleştiremeyen tüm ekonomilerde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de ana vergi konusunu tarım ürünleri oluşturuyordu. Bu yüzden devlet esas olarak bu kaynağa güvenmekte, ilave gelir ihtiyacı ortaya çıktığında hemen bu kesime değişik isimlerle yeni vergiler yükleyebilmekteydi. Buna karşılık gelir seviyesi daha iyi olmasına rağmen bazı gruplar (dini gruplar, İstanbul halkı, tacirler, sanayiciler, işadamları v.s.) çok az vergilendiriliyor ya da hiç vergilendirilmiyordu. Örneğin milyonlara ulaşan servetlerin sahibi olan sarraflar en fakir çiftçiler kadar bile vergi ödemiyordu. Garnett'a göre Osmanlı'daki küçük bir çiftçi gerçekte dünyada en ağır vergilendirilmiş birey konumundaydı (Issawi, 1966: 108). Çiftçinin bu durumu ilerleyen yıllarda daha da kötüleşmiştir. İdari harcamaların artışı, aşırı dış borçlar ve faizleri ile yönetici sınıfların israflarının gerektirdiği harcamalar büyük ölçüde bu kesime vergi olarak yönlendirilmiş, neticede vergi yükü önemli ölçüde artmıştır. Issawi'nin 1863-73 yılları arasında bütçe gelirlerinin kaynaklarıyla ilgili yaptığı hesaplara göre tarım kesimi (aşar ve ağnam vergileri) toplam gelirlerin % 34-44'ünü oluşturmaktaydı. Bu rakama yine köylünün ödemek durumunda olup önemli meblağlara ulaşan diğer vergiler ve yerel birimlerce alınan öteki bazı aidatlar dahil edilmemiştir (Issawi, 1966: 109)⁽⁷⁾. Şüphesiz bunlar da dikkate alınırrsa tarım kesiminin ne derece ağır bir vergi yükü altında olduğunu daha kolay anlamak mümkündür. Bu durum aynı vergi konusu üzerinden birden fazla vergi alınmasından da anlaşılabilir. Gerçekten de Osmanlı vergi idaresinin yeni gelir ihtiyacı ortaya çıktığında en kolay yolu seçerek ya mevcut vergilerin artırılması ya da aynı konunun yeniden vergilendirilmesi yoluna gittiği görülmektedir. Buna örnek olarak koyunlardan alınan vergileri gösterebiliriz. 1256/1840 tarihli bir belgeye göre Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçilerden farklı isimlerle dokuz değişik verginin alındığı anlaşılmaktadır (İD 1654, 1256/1840)⁽⁸⁾. O halde Osmanlı köylüsünün vergi yükünün ağırlığının Devlet yöneticilerinin dediği gibi sadece verginin sektör içerisindeki dengesiz dağılımından değil, aynı zamanda tarım ve hayvancılığa diğer kesimlere göre çok daha büyük ölçüde vergi yüklenmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Osmanlı çiftçisinin durumunun kötüleşmesinde özellikle çoğu tahsildarlar ve yerel memurlar tarafından talep edilen vergi dışı aidatların önemli bir yeri ol-

duğunu vurgulamak gerekir. Osmanlı yönetimi bu tür şikayetlerin kesin bir biçimde sonlandırılması için Tanzimat'ın ilanıyla birlikte halktan hangi isimle ve hangi şekilde olursa olsun bütün kanunsuz talepleri yasaklamıştı (Lûtîfî, 1999: 1086). Ancak kısa bir süre sonra aynı doğrultuda *sızlanama* haberleri ulaşmaya başlayınca genel bir inceleme başlatılmış ve bir çok yerde eski yöntemlerin sürdürülmekte olduğu anlaşılmıştır. Bunlar bazen memurların kendilerine verilen emirleri iyi anlamamasından kaynaklanmıştı (MM 2420, 1257/1841). Ancak daha çok memurların çeşitli gerekçelerle (örneğin halkın daha fazla vergiye tahammülü olduğu düşüncesiyle) vergi miktarlarını defterlere fazla kaydetmesinden veya hizmetkarlar gibi evi ve mülkü olmayanların vergiye tabi tutulmasından (MM 2428, 1257/1841; İnalçık, 1992: 36; Çakır, 1998: 138-41), kısaca önceki devirlerde *alışkanlık* haline gelmiş uygulamaların devamından kaynaklanmıştı. Belirtmek gerekir ki, Tanzimat reformlarının özellikle vergilerle ilgili olanlarının başarıya ulaşamamasında bu tip uygulamaların bertaraf edilemeyeşinin hatta bazı yerlerde vergilerin daha da ağırlaşmasına sebebiyet vermesinin önemli rolü olmuştur.

Vergilerin haksız dağılımı yanında *memleket masarifi* ve benzeri isimlerle toplanan vergi dışı aidatların önlenmesi amacıyla çeşitli çabalar sarfedilmiş ve bu arada bazı nizamnameler hazırlanmıştır. Bunlardan neredeyse tamamına yakınının temel hareket noktasını vergilerdeki uygunsuzlukların önlenmesi oluşturmuştu. Örneğin 1267/1850-51 yılında yapılan ve vilayetlere gönderilen bir düzenlemeyle özellikle memurların ve taşra önde gelenlerinin vergilerde yaptıkları suiistimallerin önlenmesine yönelik kaideler konmuş ve bunlara uyulması konusunda tembih yapılmıştı (ML 667, 1267/1850-51)⁽⁹⁾. Tanzimat bürokrasisi tüm iyi niyetli çabalara rağmen bu konuda pek bir ilerleme sağlayamadığından arayışlar neredeyse süreklilik kazanmıştı. 1277/1860-61 yılına gelindiğinde ise bu kez problemlerin devam etmesinde etkili olduğu düşünülen ancemaatin vergi uygulamasına çekidüzen vermeyi hedefleyen bir çalışma başlatıldı. Aşında söz konusu uygulama iki yıl önce resmen kaldırılmıştı. Ancak yeni getirilecek usul, tahrir işlemine dayanması nedeniyle zamanla ve kademeli olarak tesis edilebileceğinden eski yöntem tamamen kaldırılana kadar böyle bir nizamnamenin uygulanmasının faydalı olacağı düşünülmüştü⁽¹⁰⁾.

Bâbiâli'ye göre bu ana kadar vergilerin nasıl dağıtılacağına ve tahsil edileceğine dair bir *nizam-ı mahsus* yapılmaması önemli bir eksiklikti ve taşrada vergi miktarının büyük ölçüde fakir ve güçsüzlere yüklenmesinde bu durumun önemli katkısı bulunmaktaydı. Dolayısıyla artık bu tip fenalıkların sonlandırılması için bir nizam getirilmesi gerekiyordu. Çalışmalar, bu amaçla özel bir komisyonun görevlendirilmesiyle başlatılmıştı. Çalışmaların sonucunda vergilerin *beyn-el-ahali* dağıtımına ilişkin alınan kararlar Fransızca tercümesiyle birlikte

Meclis-i Hazain'e sunulmuştu. Komisyonun vergilerin dağıtımına ve tahsiline ilişkin belirlediği esaslar kısaca şunlardan ibaretti. –Her köyün imam (Hıristiyan köylerinde papaz) ve muhtarları kaza meclisleri tarafından kendilerine vergi pusulaları geldiğinde hane ve sahiplerinin isimlerini içeren bir defter hazırlayacaklar ve ahalinin muteberleri önünde bir komisyon kurarak verginin herkesin hal ve tahammülüne göre *komşuca* dağılımını sağlayacaklardır. –Herkesin hissesine isabet eden miktar belirlenip isimleri altına yazılacak ve ayrıca fakirlikleri nedeniyle muaf tutulanların adları da belirtilip tasdik olunduktan sonra vergi pusulası kaza meclisine gönderilecektir. –Kaza meclisinin onayı ardından pusulalar tekrar köylere iade edilecek, böylece herkesten alınacak vergi miktarı saptanmış olacaktır. –Kendisine fazla vergi yüklediği iddiasında olanların kaza meclislerine vereceği dilekçelerin gereği yerine getirilecektir. –Tahsil olunan vergiler kaza mal sandıklarına teslim olunacaktır. –Vergi pusulalarının her yıl muayeneleri yapıp, mal sandığına teslim olunan vergi miktarı incelenecektir. –Vergi pusulaları kaza meclisine geldiğinde önceki seneye oranla gelecek yıl vergileri belirlenecek ve ilave ya da indirimler kararlaştırılacaktır. –Verginin dağılım ve tahsiline nezaret etmek üzere vali, kaymakam ve diğer görevliler her yıl köylerde teftiş yapacaklardır. –Vergi tam olarak teslim olduğunda köyün muhtar ve kocabaşları önceden kendilerine verilmiş olan makbuz senetlerini kaza meclislerine iade ile hesapların kontrolü sağlanacaktır. Meclis-i Hazain, komisyonun bu önerilerini yerinde bulmuş ve ilave olarak gönderilecek vergi pusulaları için belirli bir yer tahsis edilmesi, vergi pusulasının herkesin görebileceği bir yerde on beş gün müddetle asılı kalması ve şikayetleri muhtarlarca ulaştırılmayan ahaliye kaza meclislerine baş vurmak için bir ay daha ilave süre verilmesi gibi esaslar eklemiştir (İMM 910, 1277/1860-61).

Yolsuzluklar ve Rüşvet Olayı

Vergi yolsuzlukları Tanzimat'ın ortadan kaldırmayı hedeflediği temel sorunlardan birisini oluşturmaktaydı. Bu amaçla fermanın ilanı ile birlikte iltizam usulü lağvedilmişti. Gerçekten Osmanlı bürokrasisi iltizamı, bir çok kötülüğün kaynağı olarak görmekteydi. Fermanın ilanından üç ay sonra Tanzimat'a dair vilayetlere gönderilen bir yazıda *işbu vergi maddesinin yolsuzluğuna ve ahâlî ve tebaanın rahatsızlığına asıl sebep veren şeyin memâlik-i mahrûsa-i şâhânede el-yevm cârî olan iltizâmât usûl-i muzırrası* olduğu, vergi olarak toplanan meblağın hazineye bir faydasının olmayıp büyük ölçüde mültezimlerin eline geçtiği belirtilmekte ve bu durumun zamanla zulüm ve tahribatı arttırdığı anlatılmaktadır (Lûtfî, 1999: 1084-85)⁽¹¹⁾. İşte o ana kadar *halkın soyulmasına* yol açan iltizam yerine muhassılık uygulamasına geçilerek sorunların çözüleceği bekleniyordu. Ancak muhassıl başta olmak üzere tahsilde görev alanların önemli bir kısmı ön-

ceki dönemlerde de vazife yapmış kişilerdi ve bu durum eskinin aynen devamı gibi bir sıkıntı ortaya çıkarmıştı. Muhassıllar, memleketin bir çok yerinde mültezimlerini aratmayacak ölçüde baskı ve zulümlere yol açmışlardı. Yolsuzlukların önlenememesi yanında devlet gelirlerinde de büyük düşüşler yaşanması üç yıllık bir tecrübeden sonra her şeyin tekrar eskiye dönmesine sebep olmuş, iltizam usulü yine tatbika başlanmıştı.

İltizam ve ona bağlı olarak mültezimlerin yol açtığı yolsuzluklar geniş bir şikayet konusuydu. Önemli bir vergi potansiyeline sahip olması nedeniyle aşar en fazla yolsuzluk yapılan alanlardan birisiydi. En yaygın uygulama ise verginin aynı toplanmasına bağlı olarak mültezimlerin, mahsulü vaktinde tahsil etmeyip geciktirmesi ve bu nedenle ürünün tarlada çürümeye yüz tutmasından kaynaklanmaktaydı (Cem, 1989: 260). Uygulama şu şekilde icra ediliyordu: Köylü vergisini ödediğini kanıtlamadan mahsulü pazarlayamadığından mültezim genellikle ürün topraklayken bağlantısını yapar, değerini biçerek öşürünü belirlerdi. Hasat zamanında pazar koşulları avantajlı ise öşür ve ürünü hemen toplar, değilse işlemin tamamlanmasını geciktirirdi. Böylece ürün tarlada çürümeye yüz tutardı. Mültezim ise geri geldiğinde önceden belirlenmiş öşrü almakta ısrar eder ve gerçekte devletin belirlediğinden iki üç kat daha fazla vergi almış olurdu. Çünkü köylünün ürünü düşük bedelle elden çıkarmaktan ve tahsildarlara daha fazla borçlanmaktan başka yapacak bir şeyi kalmazdı (Kasaba, 1993: 68). Ayrıca mültezimler halktan zorla ve çeşitli hilelerle fazla tahsilat yapıyorlar, alınan aşarın nakliyesinde pek çok şekilde uygunsuzluk yapıyorlardı (Şener, 1990: 122). Belirtmek gerekir ki, bunlar dışında daha sayısız yolsuzluk ve suiistimal şekli bulunmaktaydı. Mültezimler her fırsatta hem halktan hem de devlete ödenecek vergiden haksız menfaat sağlama (aralarında anlaşarak ihale bedelini düşük tutmak, memurlara rüşvet vererek ihale almak, merkeze eksik ve hatalarla dolu vergi defterleri yollamak gibi) çabası içindeydiler.

Mültezim yolsuzluklarının çarpıcı örneklerine özellikle Tanzimat'tan sonra önemli hale gelen *ondalık ağnam vergisinde*⁽¹²⁾ rastlanmaktadır. Esasen İstanbul'un et ihtiyacını karşılamayı hedefleyen bu verginin bir miktarı aynen bir miktarı da bedelen tahsil edilmekteydi. Her iki tip tahsilde de mültezimler sayısız yolsuzluk olayına sebebiyet vermişlerdi. Mültezimlerin belirtilen orandan veya miktardan daha fazla vergi tahsil etmesi (A.MKT.UM.246-60, 1272/1855-56; İMV 1136, 1260/1844), verginin iki kere istenmesi (MAD 8409, 1240/1824-25: 233), vergi dışı tutulan koyunların kapsama dahil edilmesi, vergisi maktu olarak alınan yerlerde belirlenen miktardan daha fazla vergi talebi en sık karşılaşılan yolsuzluk örnekleriydi. Bunların dışında tahsil görevini gerçekleştirenler bazen de yerel görevlilere *hediye ve bohça* ismiyle rüşvet vererek bir çok usulsüzlüğü

daha rahat gerçekleştirmektedirler. Ayrıca onlar tahsil ettikleri iyi cins hayvanları yolda zayıf olanlarla belirli bir bedel karşılığında değiştirerek önemli kazanç sağlamaktaydılar. 1835-37 yılları arasında vergi tahsil görevi yapmış olan Hacı İsmail Ağa'nın durumu yolsuzlukların boyutunu anlamak için iyi bir örnek niteliğindedir. Kendisinin görevi esnasında çeşitli yöntemlerle 16.738.049 guruş gibi oldukça yüksek bir meblağa varan yolsuzluk yaptığı tespit edilmişti (Uzun, 1997: 224-32). Dört yıl gibi kısa sayılabilecek bir dönemde ve sadece ondalık ağnam vergisi çerçevesinde bu derece yüksek bir yolsuzluk yapılmış olması tüm vergiler dikkate alındığında, yolsuzlukların kapsamının ne derece büyük boyutlara vardığını ve halka ne derece ilave bir yük getirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Tüm bu örnekler dikkate alındığında iltizamın hem devlete hem de halka ilave yük getirdiğini söylemek mümkündür. Profesör Pamuk'un deyişiyle *mültezimler devletin tarımsal artıktaki payını azaltmakla kalmamış, doğrudan üretici üzerindeki sömür oranını da yükseltmişlerdi* (Pamuk, 1984: 86).

Vergilerde ortaya çıkan yolsuzluk ve rüşvet olaylarının en önemli taraflarından birisi de taşrada bulunan ve tahsil işlemlerinde görev alan devlet memurlarıydı. Bu kesim de tıpkı mültezimler gibi hem halktan kanunsuz aidatlar almanın hem de devlet malı olan vergiyi çeşitli yollarla zimmetine geçirmenin yollarını arıyorlardı. Onlar, yolsuzluk yapılmasına mani olmak gibi önemli bir görev üstlenmişler iken *eşrafla işbirliği* yapmak suretiyle bizzat yolsuzluğun önünün açılmasına sebebiyet vermekteydiler. Örneğin memurlar, yerel unsurların tahsil edilen vergi bedelini bakaya göstermek suretiyle zimmetlerine geçirmelerine ses çıkarmıyorlardı. Onlar ayrıca taşrada güvenliğin sağlanması için görevlendirilmiş olan zaptiye askerlerini kişisel işleri için kullanıyorlar ya da olması gerekenden daha az asker istihdam ederek onlara verilmesi gereken maaşı kendi adamlarına tahsis ediyorlardı (ML 667, 1267/1850-51: 5)⁽¹³⁾. Bu durum sadece yolsuzluğa değil, taşrada asayişin büyük ölçüde aksamasına yol açıyordu.

Tanzimat'ın ilanından sonra getirilen uygulamayla kaza müdürleri vergi tahsil işlerinde önemli görevler üstlenmeye başlamışlardı. Müdürlerin, maaşlarının olmaması bahanesiyle hem halktan aşırı ve ekstra (aralık tevziatı gibi) taleplerde bulunması hem de rüşvet yemeye kalkışması, 1261/1845 yılından itibaren tekrar maaş uygulamasına geçilmesine yol açmıştır (MM 47, 1261/1845)⁽¹⁴⁾. Ancak bundan sonra da müdürlerin yolsuzlukları devam etmişti. Öyle ki, yapılanlar bazen köylülerin topraklarını terketmelerine bile yol açabiliyordu. Örneğin 1265/1848-49 yılında İçel kaymakamından merkeze ulaşan bir yazıda vergilerden dolayı halkın *perişan* olduğu ve vergisini ödeyemeyen pek çok kişinin çoluk çocuk vatanlarını terk ederek başka sancaklara gitmekte olduğu haber verilmişti. Yazıda *bunların sebab-i firarlarının bir takım müdürlerin ahali-yi kazaya ettik-*

leri zulüm ve taaddiden neşet etmiş olduğu ifade edilmekteydi (A.MKT. 180-86, 1265/1848-49). Müdürler yolsuzluk yaparlarken ekseriyetle mültezimlerle birlikte hareket ediyorlardı (A.MKT. 126-66, 1264/1848; A.MKT.UM. 198-61, 1271/1854-55). Aslında buradaki süreç mültezimlere kefalet sağlayan sarraflardan başlayıp tahsildarlar dahil tüm memurlara kadar inen bir işbirliği şeklinde cereyan ediyordu. Ubuci'nin deyimiyle *imparatorluk yüksek Türk memurlarıyla sarraflar arasındaki sömürü ortaklığına teslim olmuştu ve vergi, sermaye sahipleriyle para babaları arasındaki kârların bir çeşit rekabetinden, faizden ve bütün artan zaruretlerden belini doğrultamayan halkın sırtına binmişti* (Ubucini, 1977: 276)⁽¹⁵⁾. Yolsuzluklarda müdürlerin, halkın şikayetlerini bertaraf edecek mekanizmayı da kontrol etmesi önemliydi. Çünkü reyanın vergiye dair şikayetleri önce mahallinde müdürün nezaretindeki meclislerde karara bağlandığı için, müdürler açısından kolaylıkla taraf tutmak mümkün oluyordu.

Özetle Osmanlı yönetimi yolsuzlukların önlenmesinde bir çok uğraşa rağmen kayda değer sonuçlar alamıyordu. Bunda taşrada görev yapan memurların kurallara riayet etmemesinin büyük rolü vardı. Bâbîâlî'ye göre ülkenin idari problemlerinin giderilmesi ve ekonomik gelişmesinin temini her şeyden önce hazine gelirlerinin arttırılması ve harcamalardaki israfların giderilmesiyle mümkün olabilirdi. Bunun gerçekleştirilmesi de taşrada bulunan vali, mutasarrıf ve sair görevlilerin *erbab-ı dirayet ve malûmattan ve ahab-ı iffet ve istikametten olmasına mütevakıf* idi. Halbuki söz konusu kişilere ayrıntılı talimatlar ve tembihatlar verilmekteyse de yine rüşvet ve benzeri usulsüzlüklerin önü alınmıyor ve *evamir-i seniyyelerin icrası* gerçekleştirilemiyordu. Artık ülkenin bir çok yerinde *hükümetin sadece lafzı kalmıştı*. Kötü idare tarzı bazen halk direnişlerine yol açtığından ülkede genel asayiş bozuluyordu. Bu da vergi tahsilatını engellemekle kalmıyor aynı zamanda *tahsil edilen vergilerin önemli bir kısmının bu tür hadiselerin giderilmesi için alınan tedbirlerin sarfına sebep oluyordu* (İMM 533, 1274/1857-58). Reaya hareketlerinin bahane edilip çeşitli dış müdahalelere maruz kalınması da olayların ayrı bir sakıncasını teşkil etmekteydi.

SONUÇ

Tanzimat döneminde temel vergi sorunlarını kısaca ele aldığımız bu çalışmadan şu sonuçları çıkarabiliriz: Öncelikle esasen maliyedeki başıbozukluğa bu arada özellikle vergilerdeki usulsüzlüklere bir çare bulma ihtiyacından kaynaklanan Tanzimat'ın, bir çok yönüyle istenilen hedeflere ulaşmadığını belirtmek gerekir. Tanzimat bürokratları yoğun çabalara rağmen vergilerdeki sıkıntıları ortadan kaldıramamış, hatta bizzat yeni problemlere yol açmışlardır. Bunda etkili

olan bazı faktörler vardı. Bir defa yenilikleri icra edecek kadroların yeterli eğitimden yoksun, düzenlemelerin gerçek manasını anlayamayacak durumda bulunan ve çoğu eski dönemlerin görevlileri olan kişilerden müteşekkil olması ciddi bir handikap teşkil etmiş, bu da reformların başarı şansını büyük ölçüde azaltmıştı. Gerçekten de Tanzimat öncesinde, yaptıkları görevlere bağlı olarak bir çok usulsüzlüğü ve yolsuzluğu *kaide* haline getirmiş olan kadrolarla köklü bir reform hareketinin başarıya ulaşması mümkün olamazdı. Dolayısıyla gerçekte bir çok şeyi değiştirmiş gibi görünen Tanzimat aslında hiçbir şeyi değiştirememişti. Değişen bir şey olduysa o da yolsuzluklarda ve öteki usulsüzlüklerde rol alanların isimleriydi. Diğer bir tabirle olayların aktörleri, muhatapları ve mahiyeti aynen devam ederken, onlara verilen ünvanlar değişmiş; mültezimin yerini muhassıl ve/veya kaza müdürü, (ağnam vergisini tahsil eden) sayıcının yerini kabzımal almıştı. Yine yolsuzluklara konu olan vergilerin ad ve mahiyetlerinde bazı değişiklikler olmuş, ancak reyanın üzerindeki baskılar sürmeye devam etmişti. Fermanında ağır ifadelerle yerilmesine rağmen birkaç yıl sonra iltizam usulüne geri dönülmesi de gerçekte kalıcı bir değişimin yapılamayacağını habercisiydi. Nitekim vergi düzenlemeleri ve yenilik arayışları kesintisiz şekilde devam etmiş ancak hiç birisinde köklü bir ıslah yapılamamış; bazen birkaç sorun çözülmüşse bile kısa sürede yenileri ortaya çıkmıştır. Kısaca Tanzimat vergilerdeki sorunları çözümede yetersiz kalmıştı ve memur, mültezim ve sarraf üçgeninde ezilen geniş köylülerin durumlarını ve vergi yüklerini azaltamamıştı.

Osmanlı vergi sistemindeki sorunların çözülememesinde özellikle vergi idaresinde ve vergi yükünün dağıtımında yapısal değişikliklere gidilememesinin önemli rolü bulunmaktaydı. Uzun yıllar sadece günü kurtaracak tarzda yarım tedbirlerle yetinen Osmanlı bürokratları bu durumu neredeyse alışkanlık haline getirmiş; kısa vadede çeşitli sorunlara yol açabileceği korkusuyla uzun süre eskinin devamına razı olmuşlardır. Örneğin 1844 sayımlarından sonra adaletsiz vergi dağılımı net bir şekilde ortaya çıkmasına rağmen mevcut vergi gelirlerinin akşamı endişesiyle durumun düzeltilmesi yoluna gidilmemiştir. Sorunun ana kaynaklarını oluşturan hususlara el atılmamış, görünüşte değişikliklerle eskinin devamı sağlanmıştır. Yolsuzluk ve rüşvet gibi olayları yok edecek tarzdaki değişiklikler, karşılaşılan direnişler nedeniyle de başarılı olamıyordu. Çünkü yıllardan beri böyle bir sistemden beslenmeye alışmış olan gruplar yapısal değişiklikleri engellemektedirler. Yolsuzluklar Osmanlı vergi sistemine o derece yerleşmişti ki, artık usulsüzlük *usul*, yolsuzluk *yol* haline gelmişti. Şüphesiz böyle bir ortamda yapısal değişikliklerin gerçekleştirilememesi de olağan bir durum haline geliyordu.

NOTLAR

(1) Temettüat kavramının yanlış anlaşılmasına örnek olarak halkın kap kakak gibi zaruri nitelikteki eşyalarının da vergi konusu yapılması gösterilebilir. Ancak sorun bununla sınırlı değildi. Halkın içerisinde oturduğu evlerin temettüata dahil edilmesi gibi daha bir çok yanlış uygulama yapılmıştı (Detaylı bilgi için bkz: Çakır, 1998: 134-37). Bir başka belgede temettû ve neması olmayan şeylere kıymet biçilmesiyle temettüatların hesaplanmasının ve işin ehli ve erbabı olan *rabatalı* memurların nezaret ve denetiminin sağlanamayışının bu tip sorunlara yol açtığı belirtilmekteydi (MM 47, 1261/1845).

(2) Bu olumsuzluklarla birlikte Kayseri gibi *ahalisi yaman* olan yerlerde ise muhassılların ifadelerine aldanılmamış ve neticede vergileri eskisinden daha düşük bir seviyeye inmiştir (Lûtfî, 1999: 1119).

(3) *...taşrada bulunan me'mûrin kendülüklerinden vaktinden evvel tahsilata başlayarak ve maa-hazâ evvel-i mevsimde ahâli akçeden tehf-dest bulunarak virgülerinin te'diyesi için bi'z-zarûre fâhiş güzeste ile akçe istikrâzına ve ba-zân ecnebiyyun usûlüne muvafık olmayacak vechile selem ahzı misillü tekellüfâta muhtâc ve emvâl u eşyalarını bile dûn baha ile satmağa mecbûr olduklarından bu bâbda virgüleri ehven olan mahâller ahâlisi dahi müzayâkaya girişâr olarak aralıkda vuku bulan iştikâlar bu usûllerden ne'şet etmekte ve bu cihetle emvâl-i mürettebeden ba'zı bakayâlar terâküm ederek çürümeğe yüz tutmakta...idi* (MM 47, 1261/1845).

(4) Buraların pilot bölge olarak seçilmesinde Tanzimat'a yeni geçilecek bu bölgelerde ileride tekrar bir yöntem değişikliğine gidilmemesi ve bu yerlerde var olan nizamiye askeri sayesinde muhtemel karışıklıkların giderilebileceği beklentisi etkili olmuştu (MM 47, 1261/1845).

(5) Tanzimat'ın ilanında da cari yılın vergilerinin aksamaması için aynı yöntemle baş vurulmuştu (İnalçık, 1993: 366).

(6) Bir başka belgede ise aynı konuyla ilgili olarak *ta'rifden müstagnî olduğu üzere lillah-ül-hamd memâlik-i mahrûsa-i hazret-i şâhânenin vü'sat ve sunûf-ı ahâlinin meşhûd olan menfaat-ı zirâat ve ticâret ve sanâatlarına göre hazîne-i celîle-i şâhânenin müretteb olan virgülerinin yekûn-i senevi-si derece-i tahammül ve iktidârdan efzûn değil ise de ekser mahâlde temettuât-ı ahâliye göre tarh ve tevzi' olunmaması ve vucûh-ı ahâli mahsûlât ve temettuâtlarına tatbikan virgülerini vermek lâzime-i hakkaniyetden iken virgü nâmıyla pek az bir şey vererek ve ba'zı mahâllerde ise hiç veremeyerek kendü hisselerini dahi aceze-i fukarâya tahmil etmekte olduklarından bahsedilmekteydi* (MM 47, 1261/1845). Tanzimat, vergi dağılımındaki bu tür haksızlıkları gidermeyi hedeflemişse de getirilen ancemaatin tahsil uygulaması bizzat böyle bir durumun yaygınlaşmasını teşvik etmişti. Çünkü bu sistemde belirli bir miktardaki vergi cemaat üzerine tarh edildiğinden herkesin hissesine düşecek miktarın kendi aralarında dağıtılması gerekiyordu. Uygulama dağıtımda haksızlık yapılmasına davetiye çıkaran bir nitelik taşımaktaydı (Sayın, 1999: 353).

(7) 1850-70 arası için yapılan bir hesaplama göre de tarım, devlet gelirlerinin yarısını oluşturmaktaydı. Vergi yükünün tarımsal üreticide olması yanında vergilerin bölgeler arasında önemli dengesizlik göstermesi ilave bir sorun ortaya çıkarıyordu. O yüzden bazı bölgelerde köylüler bu ağır yükü kaldıramıyorlar ve hükümetin baskısından kurtulmak için topraklarını terk etmek zorunda kalıyorlardı (Kasaba, 1993: 60).

(8) Aynı vergi konusundan değişik isimlerle çok sayıda verginin alınması yaygın bir durum olup, önemli sorunlar doğurmaktaydı. Vergi tahsilinde karışıklıkların çıkması, aşırı bir vergi bürokrasisinin doğması ve çok sayıda tahsildarın görev alması nedeniyle masraf yükünün büyümesi bunlardan bazılarıydı. Ayrıca bu durum yolsuzluğa da meydan verebiliyordu. Çünkü her tahsil görevlisi kendi sorumluluğunda olmadığı halde mükellefin (aynı vergi konusundan) ödemek durumunda bu-

lunduğu başka vergileri de talep edebilmekteydi. Bu yüzden köylünün aynı verginin birkaç defa istenmesi haliyle karşılaşması muhtemel bir olaydı.

⁽⁹⁾Talimatın tam metni Ek:1'de yer almaktadır.

⁽¹⁰⁾Ancemaatin vergi tahsil uygulamasının ikinci meşrutiyete kadar devam ettiği belirtilmektedir (Şener, 1990: 105).

⁽¹¹⁾Tanzimat fermanında da iltizamın hiçbir zaman faydasının görülmediği, bunun bir bakıma bir sancağın idari ve mali işlerinin bir adaman zulüm ve dehşet saçan eline ve keyfi idaresine terk etmek olduğu vurgulanıyordu (Ubcini, 1977: 277).

⁽¹²⁾Bu vergi ve teferruatı için bkz: Ahmet Uzun, (1997), *İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

⁽¹³⁾Bu defterde yer alan bilgilere göre müdürler aynı zamanda tahsil edilen vergileri *ticari amaçla* kullanmakta ya da kullandırmaktadırlar.

⁽¹⁴⁾Müdürlere maaş verilmesinin kaldırılması 1258/1842 yılından sonra gerçekleşmiş ve onlara maaş yerine nihai müzayedede belirlenen kaza aşarından dördte bir hesabıyla pay bırakılması kararlaştırılmıştır. 1261/1845 yılında tekrar eski yöntemde dönüldüğünde müdürlerin maaşları 500 ile 1000 guruş arasında belirlenmişti (MM 47, 1261/1845).

⁽¹⁵⁾Reşat Kasaba'ya göre bu grupların etkinliği imparatorluğun dünya kapitalizmiyle entegre olması sürecinde genişlemişti (Kasaba, 1993: 53).

EKLER

Ek 1: Maliye Nezareti Defterleri 667.

Sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânedede taşralarca kâffe-i me'mûrin-i Devlet-i Aliyye'nin sûret-i hareket ve muhavvel uhde-i me'mûriyyetleri olan mesâlih-i vâkıanın hüsn-i idâre ve rü'yeti husûsuna ta'lîmât-ı umûmiyye ahkâmı kâfi ve vâfi ise de ta'lîmât-ı umûmiyye umûr-i mütenevviaya tenbîhât-ı müteaddideyi şâmil mufassalca olarak hin-i iktizâda mütâlaa ve mürâcaâtta suhulet olmak üzere ba'zı mavâdd-ı mühimme-yi esâsiyye hakkında ta'lîmât-ı vâzıha olarak kazâlar me'mûr ve müdürlerine i'tâsı muktezi görülerek bu def'a Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan ta'lîmât-ı mahsûsadır.

Müdürlikle idâre olunmakta olan kazâlarda mevcûd olan meclisin a'zâsından müntehib ve mutemed zevâtın olması lâzımeden ve meclis hakkında müessis olan usûl ve nizâmı iktizâsından olduğundan müdürî bulunan zâtın o misillü kazâ meclislerini usûl ve nizâmına tevfiik ile mesâlih-i vâkıanın ber-vech-i hakaniyyet meclisce hüsn-i rü'yetini ikdâm-ı vazife-i me'mûriyyet bile.

Müretteb olan virgü ahâlînin usûl ve nizâm-ı cârîsi üzere vakt ü zamanıyla yerlü yerinden tahsîl ve hazîne-i celfîye tesbîli müdürin iktizâ-yi me'mûriyyetinden olduğu misillü emvâl-i mirîyenin gerek müdürân ve gerek sâir şunun bunun yedlerinde ticâret tarikiyle veyahud âher sûretle kullanılmasına asla rızâ-ı âlî olma-

diğından bu bâbda yani tahsîl-i emvâl husûsunda bataet ve rehâvet ve bade-t-tahsîl hiçbir me'mûr yedinde bilâ-mûcib tevkif ve te'hîre cesâret misillü harekât-ı namakbûle irtikâb ve tecvîz olunmayarak muhikkâne ve mu'tedilâne hareket ederek mürettebât-ı seniyyenin hüsn-i sûretle istihsâline sarf-ı dikkat ve rû'yet oluna.

Ekser mahâllerde virgü ve sâireden bakayâ olub ba'zı a'şâr ve rüsûmât deruhde etmiş olanların zimmetlerinde külliyetlü akçe kalmakda olduğundan bir kazâ a'zâsı meclisle müzâkere edüb oralarda ne mikdâr bakayâ vardır ve ne kadarı ahâli-yi kazâ ve kurâ zimmetinde ve ne mikdarı der-uhdeciler zimmetlerinde ve kimlerde kalmışdır iktizâsına bakılmak için üç mâhda bir kere vâridât ve masârifât-ı kazânın muhâsebesi görüleb bi'z-zât idâre olunan sancâkda ise kürs-i eyâlet ve diğere sancâklarda ise mukarrer-i kaymakamıyye defterleri gönderilüb ve işbu bakayâ ahâlî zimmetlerinde olduğu hâlde sâye-i hümâyûn-i cenâb-ı pâd-şâhîde usûl-i mu'tadesi üzere tahsîline gayret olunarak ba'zı muhtâr ve muhbir ve müteayyinân-ı memleket ve sandık emîni zimmetlerine geçmiş olanların kat'en tevkif ve te'hîri bir vechile tecvîz olunamayacağından o misillü zimmetlerinde zuhûr edecek bakayâ ve sâir mâl-ı mir'înin usûl ve nizâm-ı ahîri vechile bir an evvel istihsâliyle tâbi' olduğu sancâk mâl sandığına irsâline gayret kılınâ.

Leh'ül-hamd memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin her tarafı münbit ve mahsûldâr olduğu ve mukarrer olan virgü dahi hadd-i i'tidâlde bulunduğu cihetle vakt ü zamanıyla te'diyesine ahâlî tarafından bir diyecek olmadığı hâlde virgüleri vaktiyle tahsîl olunamayub bazı mahâllerde bakayâ bırakılmakda olduğuna ve bu keyfiyyet dahi me'mûrların adem-i gayretlerinden ve bir de söz sahibi bulunanların birer sûretle zimmetlerine akçe geçirüp te'diye etmeyerek bakayâ göstermelerinden neş'et edüp bu dahi hazîne-i celfle emvâlinin te'hîrini mûcib olmasıyla sıdk u istikamet ve saltanat-ı seniyyeye ubûdiyyetle müfte'hîr olan bende-gân bu maddeyi tecvîz edemeyeceğine binâen böyle hilâf-ı nizâm görüldüğü takdirde müdîr-i mûmâ-ileyh muktezâ-yi gayret ve himmeti üzere îcâb-ı hâli a'zâ-yı meclis ve sâir iktizâ edenler ile hâlis-âne söyleşerek vâridât-ı hazîne-i celfleyi şunun bunun yedinde bırakmamağa ve çürütmemeye dikkatle îfâ-yi hüsn-i hidmet ve sadakata müsâraat oluna.

Umûr-ı mühimme ve mesâlih-i seniyyeye dair taraf-ı Devlet-i Aliyye'den şimdiye kadar gönderilmiş olan ve bundan böyle bi'l-îcâb gönderilecek bulunan evâmîr ve tenbîhât-ı aliyyenin ve gerek oraca vuku-yafte olan mesâlih-i memleketin tenfîz ve icrâsına dikkat müdîr bulunan zâtın vazife-i me'mûriyyetinden olduğu misillü mahâllince vuku' bulacak deâvî ve hukuk-i şer'iyyede usûl-i hakkaniyyete riâyeti farîza-i me'mûriyyetinden bilerek kâffe-i mesâlih ve deâvînin şer'i şerîf ve kanûn-ı münife tatbîkân hüsn-i rû'yet ve tesviyesine dikkat edüb ve müddâ ve müdde-i aleyh sözleri gayet hakkaniyyet ve bi-tarafılık ile istimâ' kılı-

nub zinhâr ve zinhâr gadir ve taaddî sûreti vuku'a getirilmeye karîb ve baîd kâf-fe-i me'mûrinin hâl ü hareketi dâimâ tahkîk ve taharri olunmakda olub işitilmelik şey dahi olmadığından ve meslek-i istikamette bulunamayan kendüsünü mücâzât-ı şedîdeye da'vet etmiş olacağı misillü rızâ-i cüyâyâ hareket edenler dahi mükâfât-ı seniyyeye mazhar olduklarında şüphe olmadığından her hâlde müstâkim-âne harekete sarf-ı dikkat ve makderet oluna.

Şâye-i merhamet-vâye-i cenâb-ı pâd-şâhîde bi'l-cümle ahâlî ve tebaa hakkında muâmele-i lûtfiyye icrâ olunmakta olduğundan her hâlde dahi mu'tedil-âne hareket ederek ahâlî ve tebaa hiçbir sûrette tekdir kılınmayub ve cünha-i sahîhe ashâbı dahi kat'en sehâbet olunmayub ve töhmet ve kabâhat ashâbının meclisce istintâkı ve îcâb eder ise hasmasıyla muhâkemesi icrâ olunub şer'an ve kanûnen cünhası tebeyyün ve tahkîk eyledikten sonra ahvâl-i eyâlet veyahud sancâk meclisinden istîzâna muhtâc olduğu hâlde lâzım gelen i'lâm ve mazbatası merbût olan sancâk başına irsâl olunarak ve müttehim olan şâhıs kabil-ül-istîzân pırangaya konulmayarak keyfiyeti ol tarafa iş'âr olununcaya kadar firâr edemeyecek sûrette meclisde tevkif kılına ve mahâllinde icrâsı mücâz olan cünha-ı hafife ashâbının mücâzâtları kanûn-nâme-i hümayûn ahkâmına tatbîken meclisce müzâkere olunarak tanzîm olunacak mazbatası vechile icrâ kılına.

Bu misillü kazâlarda müretteb ve müstahdem olan zabtıyye neferâtı mürettebe-i kâfiyyede olduğu halde ba'zı mahâllerde katl-i nüfus ve katı' tarîk misillü fazâhatler vuku'a gelüb bu madde her ne kadar me'mûrların adem-i takayyüdünden neş'et etmekte ise de asıl sebep-i hakikîsi müretteb olan zabtıyye neferâtını me'mûrlar kendü mesâlih-i zâtıyyelerinde istihdâm eylediklerinden veyahud noksân istihdâmıyla mahyelerini kendü adamlarına verdiklerinden nâşî tertûbine noksân gelerek umûr-ı zabtıyyede kifâyet etmemesi sûreti olub hâl-bu-ki emniyet-i belediyyeyi istihsâl etmek me'mûrinin vazife-i zimmet ve müterettib uhde-i me'mûriyyet ve hamiyetleri olduğu ve her ne sûretle olur ise olsun noksân neferât istihdâmı irtikâblarına mahmûl olacağı cihetle bundan hâsıl olacak muzıratın mes'uliyeti bi-hâk kendüye âid olacağından zabtıyye neferâtının müessis olan nizâmı vechiyle tamamca me'mûrin maiyyetlerinde istihdâm ederek emniyet-i beldeye emr-i ehemminin hüsn-i istihsâline bezl ve sa'y u makderet ile bu bâbda dahi nefsinü mücâzâtıdan vikaye eyleye.

El-hâsıl idâre-i mesâlih-i vâkıada ta'lîmât-ı umûmiyyede muharrer olan tenbîhât-ı seniyye vechile hareket edüb husûsuyla usûl-i meşrûayı tahlîfe tatbîken ahd ü mîsâk olunduğu üzere ezher cihet Devlet-i Aliyye'ye sadâkatdan ayrılmayub nasıl nâm ve te'vîl ile olur ise olsun rüşvet almamağa ve vermemeğe ve emvâl-i mirîyyeyi kat'en irtikâb ve telef etmeyüp ve kimesneye ettirmemeğe ve nâbecâ masârif ile hazîne-i celîleye zarar vukuını tecvîz eylemeyüb hukuk ve de-

âvîde gadr ve himâyeden ittikâ' ile her bir husûsu şer-i şerîf ve kanûna tevfiiken rü'yet ederek sâye-i hazret-i pâd-şâhîde muvaffik olmaklığa sa'y u ikdâm ede.

Fi 7 Muharrem 1267.

Ek 2: İrade-i Meclis-i Vâlâ 322.

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i izâz olan işbu tezkere-i seniyye-i âsaf-âneleriyle zikrolunan mazbatalar ve pusûla ve evrâk-ı sâire mübarek hâk-i pâ-yi hümayûn-i hazret-i mülûk-âneye arz u takdim birle manzûr-ı şevket-mevfûr-i cenâb-ı cihân-bâni buyrulmuş ve husûs-ı mezbûrun tezekkür ve tensîb olduğu üzere icrâ-yi iktizâları müteallik ve şeref-sûdur buyrulan emr ü irâde-i aliyye-i cenâb-ı cihan-bâni icâbından bulunmuş ve sâlif-üz-zikr mazbatalar ile pusûla ve evrâk-ı sâire yine iâde kılınmış olmağla ol vechile iktizâlarının icrâsı bâbında emr ü fermân-ı hazret-i men leh-ül-emrindir

Seniyyü'l-himema kerimü'l-şiyema devletlû inayetlû atafetlû ubbehettlû efendim hazretleri

Marmara cezîresiyle Tırnovi kazâsına sene-i sâbıkada tahsîs olunmuş olan virgü derece-i tahammüllerinden ziyâde olduğundan merhameten birer miktarının afv u tenzîli husûsu mahallerinden ba-mazbata niyâz ü istidâ olunmuş ve ol bâbda meclis-i muhâsebe tarafından terkim olunan mazbata ve pusûlalar mâliyye nâzırı devletlû Safveti Paşa hazretlerinin iki kıt'a takrîriyle beraber meclis-i ahkâm-ı adliyyeye verilmiş olmasıyla anın üzerine vuku' bulan müzâkerâtı şâmil meclis-i vâlâ-yı mezkûrden kaleme alınan bir kıt'a mazbata safer-ül-ahirin on dokuzuncu Pazar günü akd olunan meclis-i umûmide lede'l-kırâe mazbata-i mezkûrde beyân olduğu üzere cezîre-i mezbûreye tahsîs olunan virgüye elli beş senesinde vuku' bulan küllî masârifiyla sâir o misillü nadir-ül-vuku' masârif-i zâide idhâl olunmuş ve Tırnovi kazâsı ahâlisinin dahi bir senede mürettebât-ı hazîne ve mukannenât-ı sâire ve mevâdd-ı zulmiyye olarak te'diye etmiş oldukları on altı yük doksan iki bin bu kadar gurusun üzerine bir mislî dahi zam kılınmış olub bu misillü zâid ve fâhiş şeylerin afv u tenzîli usûl-i adile iktizâsından ve emsâli icâbından olduğuna ve defterleri bi't-tedkik zikrolunan pusûlalarda muharrer olduğu vechile Marmara cezîresi virgüsinden otuz sekiz bin sekiz yüz elli sekiz buçuk ve Tırnovi kazâsı virgüsünde dahi dokuz yük otuz altı bin yedi yüz kırk üç gurus ziyâde ve fâhiş şeyler görünmüş idüğüne binâen iş bu mebâlig-i fâhişe ve zâidenin afv u tenzîliyle mâ-adâsının mahâll-i merkume ahâlisine virgü tahsîs olunması ve bunun i'tâsında dahi fi-mâba'd bir gûna tereddüd ve muhalefet olunur ise haklarında te'dîbât-ı lâyıkanın icrâsında müsamaha olunmayacağıının bu tarafa gelen Tırnovi ahâlisine tefhîm ve te'kîdiyle beraber sub-i senâ-verîden mahalli meclisine bir kıt'a tahrîrât tasîr ve tesyâr ve merkumların dahi ol vechile iâ-

delerine ibtidâr kılınması meclisce münâsib mütalaa olunarak zikrolunan mazbatalar ile pusûla ve evrâk-ı sâire manzûr-ı âlf-i hazret-i mülûk-âne buyrulmak üzere mersûl-i su'-i sâmileri kılınmış olmağla husûs-ı mezkûrun tezekkür ve tensib olduğu vechile icrâ-yı iktizâları muvafık-ı irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûk-âne buyrulur ise iş'âr-ı menût-ı himem-i behiyyeleridi efendim. 1257/1841.

Ek 3: İrade-i Meclis-i Vâlâ 388

Seniyyü'l-himema kerimü'l-şiyema devletlû inayetlû atafetlû ubbehettlü efendim hazretleri

Ma'lûm-ı âfleri buyrulduğı üzere Tırhala sancağı kazâlarının tenzîl-i virgüsü istidâsına dair mahalli meclisinden vârid olan mazbata meclis-i muhâsebe-i mâliyyede kiraât ve müzâkere olunarak ol bâbda mütâlâât-ı meclisi şâmil terkim olunan mazbata mâliyye nâzırı devletlû Safveti Paşa hazretlerinin bir kıt'a takriri ve evrâk-ı sâire ile beraber meclis-i ahkâm-ı adliyyeye havâle ve i'tâ olunmuş olduğundan buna dair meclis-i vâlâ-yı mezkûrden kaleme alınan mazbata mâh-ı cemâzi-yel-âhîrinin üçüncü çâr-şenbi günü meclis-i umûmide kiraât olunarak meâl-i inhâya nazaran tenzîli istidâ olunan dokuz yük otuz dokuz bin yüz otuz iki buçuk guruşun fâhiş ve mükerrer olmasıyla tenzîlinde livâ-i mezbûr masârifinden bir şey açmayacağı tebeyyün etmiş ise de sâir nice mahâllerin masârif-i haliyyesi hayli açacağına ve el-hâletü hâzihi hazîne-i celîlenin vâridât ve masârifât-ı senev'îyyesi ma'lûm olamadığına mebnî bu makûle mahâller fazlalarıyla o misillü açık görünen masârifin cebr-i noksân olunması lâzım geleceği der-kâr olduğu misillü Tırhala sancağının tahsîs olunan virgüyü ifâyâ tahammülü olduğu hâlde bu vechile tenzîl-i virgü istidâsına kalkılması dahi mukaddemâ Maglosi ve Argeleşni kazâları virgüsünün tenzîlinden neş'et etmiş ve livâ-i mezbûr Yunanluya hem-civâr olarak reâyâsının bil-vücûh celb ve te'mînleriyle istihsâl-i esbâb-ı âsâyîş ve istirâhatleri vakt u hâle ve Yunanlunun revîş ve etvârına nazaran lâzımeden bulunmuş idüğü bedîdâr olduğundan bu cihetlerle livâ-i mezbûr virgüsünün tenzîli icâb-ı maslahatdan görünüp maa-mâ-fih ber-minvâl-i muharrer vâridât ve masârifât-ı vâkıa henüz tebeyyün etmemiş olduğuna ve ilerüde açık zuhûrunda tekrar ahâliye tahmîl ve tahsîli mümkün olamayacağına binâen şimdiden böyle açıktan açığa tenzîl ta'bîri olmayarak hatır-güzar olan meâlde bir kıt'a fermân-ı âlf tasdîriyle sâlif-üz-zikr dokuz yük şu kadar bin guruşun bir yük yirmi beş bin on yedi guruş virgü tahsîsine şâyân ve mesbûk olan mevâddan olduğundan ibkâ birle küsür sekiz yük şu kadar bin guruşun tahsîlinden sarf-ı nazar olunması meclis-i vâlâ mazbatasında tafsîl u beyân olunmuş ise de iş bu sarf-ı nazar ta'bîri dahi bir nev'î tenzîl demek olup ilerüde tahsîl-i suûbeti mûcib olacağından ve livâ-i mezbûr ise mahsûl-dâr ve münbit mahal olmasıyla mebâliğ-ı merkumenin külliyyen afvı u tenzîli münâsib olmayacağından nisfının tenzîline karar verilmek üzere iktizâ edenleri celb ve müzâkere ve ol vechile karar vererek tahsîlat dahi gerü kalmamak

sûretine ikdâm eylemesi husûsunun mahrem-âne olarak livâ-i mezbûre zabtıyye me'mûri ferîk saâdetlü Nâmık Paşa'ya iş'âr olunması daha münâsib olacağı meclisce tezekkür ve tensîb olunmuş ve zikrolunan mazbata ve evrâk-ı sâire manzûr-ı âlî-i cenâb-ı mülûk-âne buyrulmak üzere sû'i-vâlâ-yı müşfîrilerine gönderilmiş olmağla ol vechile husûs-ı mezbûrun ferîk-i müşârûn-ileyhe iş'ârı muvafık-ı irâde-i seniyye-i hazret-i şâhâne buyrulur ise icrâ-yı iktizâsına mübaderet olunacağı beyâmıyla tezkere-i senâ-verî terkim olundu efendim 1257/1841.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri (İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

İradeler, Dahiliye (ID): 1654.

İradeler, Meclis-i Vâlâ (İMV): 267, 322, 388, 391, 498, 1136.

İradeler, Meclis-i Mahsus (İMM): 533.

İradeler, Mesail-i Mühimme (MM): 47, 910, 2420, 2428.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 8409.

Maliye Kalemi Defterleri (ML): 667.

Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT): 180-86, 126-66.

Sadaret Mektubî Kalemi Umûm Vilayet (A.MKT.UM): 198-61.

Basılı Eserler

Cem İsmail, (1989) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul.

Çakır Coşkun, (1998), *Bir Mali İslahat Hareketi Olarak Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Maliye Politikalarının Tahlihi ve Tenkidi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Güran Tefvik, (1989), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-61)*, Ankara.

Issawi Charles, (1966), *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Chicago.

Issawi Charles, (1980), *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago.

İnalcık Halil, (1992), *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul.

İnalcık Halil, (1993), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul.

Kasaba Reşat, (1993), *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul.

Lûtfî Efendi, (1999), *Vak'anüvis Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, cilt:6-7-8, İstanbul.

Pamuk Şevket, (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara.

Sayın Abdurrahman V., (1999), *Tekalif Kavaidi*, Ankara.

Şener Abdüllatif, (1990), *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul.

Ubucini M.A., (1977), *Türkiye 1850*, cilt:2.

Uzun Ahmet, (1997), *İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.